OLESEA GÂRLEA

Institutul de Filologie
(Chişinău)

MITUL ANTIC ŞI BASMUL FOLCLORIC. TRANZIȚIA FICȚIUNII DE LA RELIGIOS LA ESTETIC

Abstract

This article represent an interpretation of the original myth in relation with the folk tale. Folk tale is that species in that are observed art imaging in relation to the internal structure of mythical image. Also are presented theoretical concepts that support the emergence of myth from ritual (E. Tylor, J. Frazer, Br. Malinowski) and concepts that challenges this evolution (L. Strauss, Lord Raglan); interpretations claiming that folk tale is inspired by myth (such as Vl. Propp, Albert Wesselski) and interpretations that support the idea that the tale is not descended from myth (A. Aarne, Stih Thomson).

Keywords: myth, folk tale, fiction, rite, temporality, chronotop.

Evoluția permanentă a interpretărilor în investigarea mitului şi mitologiei poate fi urmărită şi prin relația mitului cu basmul folcloric, deşi în plan teoretic este dificilă stabilirea unei granițe nete între mit şi basm. G. Călinescu definea basmul ca pe un gen vast, care depăşeşte romanul, fiind mitologie etică, ştiință, observație morală etc. Îl deosebea şi de fabulă, prin următoarele însemne: „Caracteristica basmului este că eroii nu sunt numai oameni, ci şi anumite ființe himerice, animale. Şi fabulele vorbesc de animale, dar acestea sunt simple măşti pentru felurite tipuri de indivizi. Ființele neomeneşti din basm au psihologia şi sociologia lor misterioasă. Ele comunică cu omul, dar nu sunt oameni. Când dintr-o narațiune lipsesc aceşti eroi himerici, n-avem de-a face cu un basm" [1, p. 9]. G. Călinescu distinge trei planuri ale basmului, care pot fi identificate şi în mit: a) *planul prozaic* sau *realist*, în care sunt studiate cele mai acute probleme ale vieții individuale, ale familiei şi societății, cum sunt naşterea, căsătoria, calitatea fizică şi morală a copiilor, a mamei bune, a mamei vitrege, a fraților, a surorilor (...), anomaliile fizice, diferențele de clasă etc., b) *planul hieroglific* sau *simbolic,* în care personajele sunt asociate cu anumite momente specifice vieții umane şi naturii, astfel „întâmplarea dintre Soare şi Lună este privită ca o dramă sexuală, personajele Serilă, Mezilă şi Zorilă nu sunt decât trei momente cronologice de diurnă; pădurea de aramă, de argint şi de aur reprezintă o evocare a bogățiilor naturale", c) *planul didactic* – reprezintă conformația morală şi imaginativă a oamenilor, astfel satisfacerea fetei de împărat cu un mire porc sau şarpe, a feciorului de împărat cu o broască țestoasă sau o bufniță sugerează

BDD-A6842 © 2012 Academia de Ştiințe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:56:28 UTC)

observaţia morală că dragostea este oarbă şi lipsită de criterii obiective. Esenţa basmului, relevă G. Călinescu, rezidă „în tabloul vieţii, uneori cu intenţie umoristică explicită, prezentat ca o «minciună»” [1, p. 375]. Aici se regăseşte deosebirea esenţială dintre mit şi basm. Mitul originar deţine o semnificaţie religioasă integrând receptorul în realitatea povestirii, spre deosebire de acesta, basmul se recunoaşte pe sine ca produs al fanteziei creatoare. Emm. Cosquin declara în *Etudes folcloriques sur les migrationes* că ţara de origine a basmului este India, idee respinsă de A. Lang şi G. Călinescu, care afirmau că basmul circulă pe distanţe foarte mari şi că practic este imposibilă stabilirea ţării care a generat basmul: „Migraţia şi persistenţa uimitoare a şabloanelor este de netăgăduit. Prin transhumanţă, pe cale nautică, prin deplasarea şi competenţa grupurilor etnice sau numai a indivizilor, prin mediile plurilingve şi de graniţă” [1, p. 385]. În vreme ce unele basme sunt sufocate în faşă, altele au cunoscut o arie de răspândire mai restrânsă, fiind mai puţin accesibile altor geografii, iar unele din ele au o circulaţie universală. Această modalitate de transmitere şi răspândire a basmului este specifică şi mitului. Ambele specii abundă în scheme stereotipice. Basmul, mai afirmă G. Călinescu, „este un plagiat sincer şi total în care se revelă arta copiatului (...) Amănuntul (fie în basm fie în mit – *n.n.*) nu este rezultatul artei personale, ci interpretarea obiectivă şi sobră a schemei” [1, p. 386]. Relaţia dintre mit şi basmul folcloric a fost studiată de către fraţii Grimm (care au arătat că basmul provine din demitizarea mitului), de Albert Wesselski şi de Vladimir Propp. Basmul are ca sursă de inspiraţie mitul, iar cele două specii au existat de la început la popoarele arhaice, uneori confundându-se.

A. van Gennep şi P. Saintyves văd apariţia basmului ca o consecinţă a destrămării funcţiei cultice pe care o aveau iniţial miturile şi legendele. Basmul se distanţează de ritual, în timp ce mitul înclină spre o legătură strânsă cu ritualul. Antropologii englezi de la Cambridge Edward Tylor, Northrop Frye şi James Frazer, considerau mitul originar un derivat al ritualului. Prioritatea apariţiei în timp a mitului sau ritualului a fost întotdeauna discutabilă. În *Themis*, Jane Ellene Harrison afirma, în mod neîndoielnic, că mitul provine din ritual, fiind corelativul rostit al ceremoniei săvârşite. Autoarea aduce, în acest sens, ca argument una dintre definiţiile greceşti ale mitului, *to legomena epi tois dromeniois* („cele rostite în timpul unui act ritual”) [apud. 2, p. 50]. Miturile ar fi deci forme simbolice rămase după dispariţia ritualurilor, ele pierzând legătura cu acestea.

Totuşi basmul nu descinde din mit. Folcloriştii A. Aarne şi Stith Thomson au creat un sistem de clasificare a basmului, punând la bază două categorii: basmul propriu-zis şi basmul despre animale. Basmul propriu-zis cuprinde patru subspecii: basmul fantastic, basmul legendar, basmul nuvelistic şi basmul despre „dracul cel prost” [3, apud. p. 88]. Există însă şi autori care au contestat apariţia mitului din ritual. Levi-Strauss susţinea că mitul se manifestă la nivel conceptual şi nu corespunde în fiecare din trăsăturile sale simbolismului concret, ritualului. Lord Raglan aduce în discuţie exemplul unor ritualuri bazate pe magie care nu aveau mituri corespondente.

Ideea dezvoltării mitului din ritual şi a evoluţiei sale în paralel cu acesta, este susţinută de majoritatea antropologilor. J. G. Frazer a insistat asupra studierii mitologiei

BDD-A6842 © 2012 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:56:28 UTC)

din punctul de vedere al ritualurilor. În studiul său *Creanga de aur* J. G. Frazer face o investigare a magiei şi religiei, creaţiei şi evoluţiei în cosmogoniile primitive. Pornind de la comentariul unui rit legat de sanctuarul Dianei Nemorensis de lângă locul Nemi, Frazer şi-a extins aria cercetărilor asupra problemelor globale de ritologie şi mitologie, magie şi religie. El dezvoltă un tipar universal al sacrificiului ritual ce însoţeşte ceremoniile legate de schimbarea anotimpurilor, de mereu repetata moarte şi renaştere a lumii vegetale. Situând magia în locul animismului, Tylor a insistat asupra studierii mitologiei din punctul de vedere al ritualurilor. B. Malinowsky a descoperit că aborigenii atribuiau realitatea mitului timpurilor preistorice şi că miturile au supravieţuit ca realitate psihologică datorită coprezenţei lor în ritual şi semnificaţiei lor magice.

Distincţia dintre cele două specii (mit/basm) derivă şi din utilitatea practică a lor: „Dacă mitul a apărut dintr-o necesitate a omului primordial de a da răspunsuri la întrebări privind originea lucrurilor, a credinţei, basmul s-a impus ca un joc al fanteziei" [4, p. 251]. Asemeni mitului, basmul a suferit, în evoluţia lui, câteva modificări ale structurii narative. Gheorghe Vrabie distinge trei procedee de asamblare a unităţilor narative ale basmului: *compatibilitatea* – care „îngăduie colportorului să introducă în corpul povestirii sale orice secvenţă a basmului socotită utilă subiectului", *singularizarea,* care constă în „evidenţierea acelor elemente care deosebesc colportorul de ceilalţi" şi *regula unităţii stilistice,* aceasta însemnând că „fiecare povestitor are un model de exprimare plastică proprie" [4, p. 95]. Modele similare de evoluţie a structurii narative a mitului în plan diacronic au fost teoretizate în ştiinţa germană de Manferd Fuhrmann şi Peter Tepe.

În articolul lui Manfred Fuhrmann *Terror und Spiel. Probleme der Mythenrezepzion*, sunt evidenţiate trei perspective de receptare a mitului: a) *anticizantă,* care preia în spirit conservator schema antică tradiţională a mitului, păstrat cu fidelitate în memoria colectivă; b) *actualizantă,* a cărei esenţa constă în preluarea nucleului mitic originar completat de coordonatele temporale şi spaţiale contemporane, personajele actuale şi veridice, mizând pe desacralizarea figurilor mitologice şi transpunerea acestora în actualitatea contemporană; c) *fragmentară,* ce presupune utilizarea clişeelor în calitate de decor, element intertextual, dar şi repetabilitatea şi actualitatea atemporală, eliminarea elementelor magice şi supranaturale, devierea subiectului de la schema mitului [apud. 5].

Peter Tepe determină trei tipuri de texte destinate explorării miturilor în lucrarea *Mythos und Literatur. Aufbau einer literaturwissenschaftlichen Mythosforschung* (*Mitul şi literatura. Structura cercetării literare şi ştiinţifice a mitului*). A) Texte care prelucrează poveşti mitice sau elemente ale unor astfel de poveşti. Mitologul utilizează drept exemplu romanul scriitoarei germane Crista Wolf *Medeea.* Tipul A include texte literare care sugerează, prin chiar titlul lor, faptul că autorul prelucrează un mit concret. Acest tip de interpretare urmează, potrivit autorului, 4 etape: 1) rezumarea scurtă a mitului asimilat, 2) compararea textului cu alte lucrări literare care tratează acelaşi mit, 3) analiza complexităţii mitului înainte de a fi retransmis prin intermediul literaturii, 4) compararea textul literar cu mitul antic şi identificarea unor similitudini şi a deosebirilor care pot fi incluse într-un tabel (sau matrice). B) Texte care conţin structuri ale gândirii

BDD-A6842 © 2012 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:56:28 UTC)

mitice sau elemente ale unei astfel de gândiri; autorul utilizează drept exemplu romanul scriitorului Juri Rytchëu *Wenn die Wale fortziehen* (*Când se retrag balenele*). Situaţia tipică a textelor din această categorie se caracterizează prin transformarea omului (sau a unui animal) în zeitate. Acest model are ca temă complexele imaginaţiei mitice religioase, paradisul pierdut. Prezentul este reprezentat de scriitori ca un timp al îndepărtării de viaţa paradisiacă (*Zeit der Entfernung*), elementele de bază ale acestui tip sunt permanenta posibilitate a metamorfozelor, flexibilitatea şi schimbarea, reprezentarea zeilor ca stăpânitori peste destinele oamenilor, prezentarea timpului ca o succesiune lineară şi abandonarea segmentării acestuia în trecut, prezent, viitor; sistemul de convingeri ale autorului prefigurează o revoltă (*Unbehagen*) împotriva propriei civilizaţii. C) Texte care conţin teorii despre natura mitului sau elemente ale teoriei mitului. Aceste trei tipuri de texte destinate explorării miturilor trebuie privite în ansamblu, ele nu pot fi separate categoric; uneori, un tip de text poate conţine elemente din celălalt tip [6].

Mitul originar a implicat întotdeauna un act de credinţă, intrinsecă şi necesară, basmul şi-a refuzat, constant, încă de la apariţia sa, această credinţă şi credinţa în „realitatea" propriului conţinut. El s-a impus ca produs al fanteziei creatoare şi îşi recunoaşte această condiţie, situându-se în afara sacrului. Formulele populare, iniţiale şi finale, ale basmului confirmă cele expuse *supra* şi semnifică intrarea / ieşirea (autorului anonim şi a cititorului) din spaţiul ficţiunii şi întoarcerea la viaţa reală. Mitul se vrea a fi o realitate vie, care deţine o semnificaţie religioasă de care depinde lumea şi destinul omului, „imaginaţia mitică este implicit întotdeauna un act de credinţă. Fără credinţa în realitatea obiectului său, mitul şi-ar pierde temeiul [1, p. 106]".

Mircea Eliade realizează o distincţie între mit şi basm din perspectivă antropologică, precizând că ideea de „sacru" pe care o conţine mitul este esenţialmente definitorie în deosebirea lui de alte specii: „În societăţile în care mitul este viu, băştinaşii deosebesc cu grijă miturile «istorii adevărate» – de fabule sau basme, pe care le numesc «istorii false» (...), în «istoriile adevărate» (în mituri – *n.n.*) avem de a face cu sacrul şi supranaturalul, în cele false – cu un conţinut profan...; spre deosebire de «istoriile false», care pot fi povestite oricând şi oriunde, miturile nu trebuie recitate decât în cursul unui interval de timp sacru (...), personajele miturilor sunt nişte zei şi fiinţe supranaturale, iar cele ale basmelor nişte eroi sau nişte animale minunate – ele au o trăsătură comună: nu fac parte din lumea cea de toate zilele" [7, p. 8]. Mitul este sacru, basmul este profan şi „arată o desprindere radicală de lumea sacrului" [8, p. 121].

Criteriul temporalităţii constituie un factor indispensabil delimitării celor două specii ale genului epic. Evenimentele basmului se desfăşoară pe axa timpului linear, mitul este orientat cu precădere spre timpul circular, reversibil, recuperabil, timpul prezentului etern. În basmul *Tinereţe fără bătrâneţe şi viaţă fără de moarte* timpul este unul liniar, nu circular, ca în mit. Singura şansă a eroului de a rămâne în viaţă şi de a-şi păstra tinereţea fiind opţiunea pentru lumea cealaltă, atemporală, în care a ajuns la capătul unor încercări înfricoşătoare.

BDD-A6842 © 2012 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:56:28 UTC)

Protagoniştii mitului şi ai basmului diferă esenţial: eroul basmelor nu mai este un om-zeu, ci un om obişnuit care „poate să aibă părinţi zei sau poate beneficia de o naştere miraculoasă (...), eroul din poveste nu mai are forţe magice, el trebuie să le dobândească în urma ritualului de iniţiere” [9, p. 26].

Pe măsura evoluţiei temporale conceptul de mit a trecut prin transformări succesive, ajungând să-şi piardă semnificaţia religioasă şi să rămână un cuvânt în limbajul cultural. În urma procesului intens de demitizare şi desacralizare, mitul a reuşit să supravieţuiască în şi prin literatură, schimbându-şi, radical, condiţia ontologică. Desacralizarea a atras şi o modificare radicală a comportamentului uman în raport cu mitul. În timp ce mitul sacru, în calitatea sa de realitate esenţială şi permanentă, mijlocea integrarea omului în lumea sacrului, mitul poetic a făcut posibilă înstrăinarea receptorului de acest domeniu al „abia tangibilului”.

Epopeea antică este una dintre primele specii literare prin care şi-a impus autoritatea mitul. Spre deosebire de basm, epopeea antică nu a fost receptată iniţial ca ficţiune, ci ca o istorie adevărată, întocmai ca şi mitul. Epopeea înfăţişează acţiunile epice ale unui erou individual sau ale unui grup pe fundalul unei lumi la care participă miraculosul sub forma intervenţiei zeilor. Spre deosebire de celelalte specii, situarea cronotopică a naratorului şi a cititorului în epopee este aceeaşi, în timp ce lumea personajelor (eroilor şi zeilor) e situată pe alt plan, inaccesibil cititorului. O situare cronotopică similară a naratorului şi cititorului în raport cu personajele era specifică mitului originar. Interacţiunea cronotopică a nivelului exterior al operei cu cel interior, stabilirea unor relaţii dialogice dintre discursul naratorului şi cel al personajelor va lua amploare odată cu dezvoltarea şi impunerea romanului ca gen.

Pătrunderea mitului în dramaturgie a impulsionat distanţarea acestuia de modelul său originar, dar, în acelaşi timp – şi apropierea de resorturile intime ale creaţiei artistice. Mitul dramatic a modificat atitudinea scriitorului faţă de personaj, protagonistul nu se mai simte integrat în mit, ci devine conştient de propria sa individualitate. Constantin Gulian apropie legenda de mit, considerând mitul o specie mult mai arhaică, anterioară legendei şi basmului. Diferenţa dintre legendă şi basm, relevă Gulian, constă în finalul lor, „eroul legendei sfârşeşte întotdeauna tragic, în timp ce basmul izbeşte prin optimismul lui, prin clasicul *happy end*” [8, p. 121].

Desacralizarea mitului originar a cunoscut câteva etape de transformare a structurii interne a imaginii mitice în procesul istoric al formării imaginii artistice: mitul literaturizat în literatura antică în contextul unei conştiinţe artistice încă mitice; mitul de sorginte literară antică în contextul religios al unei culturi creştine (monoteiste), când mitul antic îşi pierde conţinutul său religios şi devine „formă simbolică a culturii”; miturile literare create de scriitori. În aceste etape s-a produs o mutaţie treptată în structura funcţională a raportului ficţional/real. Începutul acestei mutaţii poate fi detectat deja în naraţiunea folclorică, în basmul fantastic. Concluzia ce se impune este că fenomenul desacralizării mitului a avut ca urmare „absorbţia” acestuia în aria ficţiunilor artistice. Criteriile de delimitare a celor două specii (mitul şi basmul folcloric) sunt prezentate mai jos.

BDD-A6842 © 2012 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:56:28 UTC)

Mitul antic	Basmul folcloric
• Are legătură cu ritualul;	• Se distanțează de ritual;
• presupune un timp circular, reversibil, inaccesibil cititorului şi autorului;	• presupune un timp vag, nedefinit („odată ca niciodată"), evenimentele se desfăşoară într-o succesiune liniară;
• pune accentul pe destinul cosmic al zeilor, eroilor şi ființelor supranaturale şi supraumane;	• pune accentul pe destinul eroului care nu mai este om-zeu, ci un om obişnuit sau un animal învestit cu puteri supranaturale;
• este receptat ca adevăr absolut, ca „istorie adevărată";	• fantasticul este receptat ca ficțiune, relevată mai ales prin formulele finale;
• are un caracter sacru şi supranatural;	• are un caracter profan (laic, pământesc, prozaic);
• poate fi recitat numai în cursul unui interval de timp sacru.	• poate fi recitat oricând şi oriunde într-un context familiar.

În concluzie putem spune că pierderea semnificației religioase a mitului poate fi observată şi prin confruntarea acestuia cu basmul, legenda, epopeea şi drama, specii care au permis încorporarea mitemelor în conținutul lor şi o mai mare libertate de asimilare creatoare a acestora, au prilejuit includerea mitului în aria ficțiunilor literare. Astfel desacralizat, mitul a servit ca fundament pentru creațiile epice ulterioare.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

1. George Călinescu, *Estetica basmului*, Bucureşti, Editura pentru literatură, 1965.

2. Radu Surdulescu, *Critica mitic-arhetipală, arhetipală (de la motivul antropologic la sentimentul numinosului)*, Bucureşti, ALLFA 1997.

3. *Dicționarul literaturii române de la origini până la 1900*, ediția a II-a, Chişinău-Bucureşti, Editura Academiei Române, Gunivas, 2002.

4. Gheorghe Vrabie, *Structura poetică a basmului*, Bucureşti, EARSR,1975.

5. Cristina Grosu-Chiriac, *Mitul Medeei în literatura germană contemporană*, Chişinău, Prometeu, 2007.

6. Peter Tepe, *Mythos und Literatur. Aufbau einer literaturwissenschaftlichen Mythosforschung*, Würzburg, Konigshausen & Neumann, 2001.

7. Mircea Eliade, *Aspecte ale mitului*, Bucureşti, Univers, 1978.

8. Constantin Gulian, *Mit şi cultură*, Bucureşti, Editura politică, 1968.

9. Elena Abrudan, *Structuri mitice în proza contemporană*, Cluj-Napoca, Casa Cărții de Ştiință, 2003.

BDD-A6842 © 2012 Academia de Ştiințe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:56:28 UTC)